

БІЛЬШОВИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕРЕВОРОТ У ЛИСТОПАДІ 1917 РОКУ

Станіслав Кульчицький
канд. економічних наук,
доктор історичних наук,
професор,
в.о. гол. наук. співроб.
відділу історії України
20-30-х рр. XX ст.
Інституту історії України
НАН України,
м. Київ

Останні три десятиліття вітчизняні історики і журналісти приділяють багато уваги темі української революції. Російська революція аналізується як така, що відбулася в сусідній країні. Проте революція в Росії з усіма її закономірностями активно впливала на перебіг українських подій. Тому залишається актуальним питання деконструкції створеної в радянські часи історії більшовицького перевороту 1917-го року, який набув тоді урочистої назви «*Велика Жовтнева соціалістична революція*». Аналізуючи історію державного перевороту більшовиків, причому не обов'язково тільки з нових джерел, можна прийти до цікавих і несподіваних висновків.

Після невдалої спроби перевороту у липні 1917-го керівні діячі більшовиків були ув'язнені. **Володимиру Леніну** вдалося уникнути арешту. Перебуваючи в підпіллі, він наприкінці липня написав статтю «До лозунгів», надруковану окремою брошурою. У ній відзначалася тогочасна докорінна зміна політичної ситуації, в якій уже мусила діяти партія більшовиків. На думку Леніна, ця зміна полягала в неможливості подальшого використання гасла «*Вся влада Радам!*». Мирний період революції закінчився, і більшовики повинні були брати курс на збройне повстання.

Орієнтуючи партію на силове усунення Тимчасового уряду, Ленін закликав більшовизувати контрольовані есеро-меншовицьким блоком Ради. Остаточна мета, тобто, як він висловлювався, побудова держави-комуни, з порядку денного не знімалася. Ця держава повинна була створюватися партією при спиранні на більшовизовані Ради. Брошура «До лозунгів» роздавалася делегатам VI з'їзду РСДРП(б).

З'їзд відбувався в Петрограді 8–16 серпня. Зібралось 267 делегатів, які представляли 176 тис. членів партії (від наявної на той час кількості в 240 тис.). Ленін, переховуючись від переслідувань поліції в курені біля озера Розлив за кілька десятків кілометрів від столиці, фактично керував з'їздом через найближчих співробітників.

Зі звітом Оргбюро ЦК на з'їзді виступив **Яків Свердлов**, з політичним звітом – **Йосип Сталін**, з характеристикою поточного моменту – **Микола Бухарін**. Посилаючись на брошуру Леніна «До лозунгів», Сталін роз'яснював: «*Тим фактом, що ми знімаємо попередній лозунг про владу Рад, ми не виступаємо проти Рад. Навпаки, можна і потрібно працювати в Радах, навіть у Центральному виконавчому комітеті Рад – органі контрреволюційного прикриття. Хоча Ради тепер лише органи згуртування мас, але ми завжди з масами і не підемо з Рад, поки нас звідти не виженуть*» [1].

Курс на збройне повстання, метою якого було усунення від влади Тимчасового уряду, підтримуваного есерами і меншовиками, означав, що більшовики, як і раніше, прагнули встановити диктатуру власної партії і втілювати в країні власну програму дій, спрямовану на побудову комуносоціалізму.

Перебуваючи в підпіллі у Гельсінгфорсі (Фінляндія), В. Ленін за неповний тиждень у кінці вересня написав досить об'ємну працю «Загрожуюча катастрофа і як з нею боротися». У ній змальовувалася апокаліптична картина економічного стану країни, викликана тривалою війною і ексцесами революції. Відповідальність за

жахливий стан справ глава більшовиків поклав на буржуазно-поміщицькі кола і керівників партії есерів та меншовиків, які входженням в уряд наважилися підтримати цензову демократію – партію кадетів та інші партії колишньої Державної Думи. Критика збоку мусила руйнувати авторитет партій соціалістичної демократії серед об'єднаних радами народних низів.

Ленін бачив лише один шлях до усунення економічної деградації: країна мусила вручити свою долю революційному пролетаріату, здатному забезпечити перехід до більш високого, порівняно з капіталізмом, способу виробництва – соціалізму. Зрозуміло, що авангардом пролетаріату він вважав свою, і тільки свою партію. Отже, перед читачами він виступав рятівником, спроможним усунути загрозу економічної катастрофи. *«Революція зробила те, що за кілька місяців Росія за своїм політичним ладом наздогнала передові країни, – робив він заключний висновок. – Проте цього замало. Війна невблаганна, вона ставить питання з нещадною різкістю: або загинути, або наздогнати передові країни і перегнати їх також і економічно. Загинути або на всіх парах рушити вперед. Так поставлено питання історією»* [2].

Цю дилему пізніше не раз використовували послідовники Леніна, хоча її надуманість і штучність б'є в очі. Незрозуміло, чому треба було або гинути, або випереджати передові країни? Виступаючи від імені Історії, вожді російського комунізму керувалися тільки одним мотивом: розпалити світову революцію, апелюючи до найбільш низьких інстинктів натовпу, охопленого внаслідок злиденного існування настроями «неусвідомленого соціалізму» (загарбати чужу приватну власність й поділити її «по справедливості»).

Стаття В. Леніна «Загрожуюча катастрофа і як з нею боротися» була негайно видрукувана окремою брошурою масовим накладом. Її читачі могли брати чи не брати до уваги рекомендації вождя більшовиків, але об'єктивну реальність, тобто економічну катастрофу, вони мали перед очима.

Більшовики були лише критиками, які своєю діяльністю (зокрема, закличками до селян негайно захоплювати поміщицькі маєтки і заохоченням робітників усувати фабрично-заводську адміністрацію та встановлювати власний контроль над виробництвом) ще більше розхитували економічну ситуацію. Відповідальність за стан країни взяли на себе меншовики та есери. Опинившись на вістрі більшовицької критики, вони стрімко втрачали свій вплив на народні низи, як показували вибори в Ради. Десятки тисяч членів РСДРП(м) після корніловського путчу перетекли до більшовицьких організацій. «Об'єднавчий» з'їзд РСДРП(м) в серпні–вересні 1917 р. тільки посилив організаційний розброд партії. На її правому фланзі перебувала очолювана **Г. Плехановим** група «Єдність». У центрі знаходилася група, яка тримала під контролем орган ЦК РСДРП(м) «Робочую газету» і орган ВЦВК газету «Известия» (**І. Церетелі, Ф. Дан, М. Чхеїдзе**). Ліве крило складалося з меншовиків-інтернаціоналістів на чолі з **Л. Мартовим** і групи, яка об'єднувалася навколо газети «Новая жизнь».

Розкол відбувся і у владній партії соціалістів-революціонерів – найбільш чисельній серед партій радянської демократії. Праве крило (**М. Авксентьєв, Є. Брешко-Брешковська, О. Керенський, Б. Савінков**) за політичними поглядами мало відрізнялося від кадетів. Центр на чолі

з **В. Черновим** примикав до правого крила, але все-таки мав великий вплив на народні маси, особливо в сільській місцевості. Ліві есери (**М. Спиридонова, Б. Камков, В. Карелін** та ін.) від серпня–вересня 1917 р. стрімко радикалізувалися.

За рахунок зрушення лав меншовиків та есерів кількість членів РСДРП(б) швидко зростала. Коли відбувалася «квітнева» Всеросійська конференція (травень 1917 р.), чисельність більшовиків перевищувала 100 тис., під час роботи VI з'їзду РСДРП(б) вона дійшла до 240 тис., а в жовтні – до 350 тис. [3].

В уявленні мас більшовики були такою ж соціалістичною партією, як меншовики та есери. Те, що вони дистанціювалися від влади, відповідальної за економічну катастрофу, яка призводила до відчутного зниження життєвого рівня населення, надавало їм величезну перевагу над конкуруючими партіями соціалістичної демократії. Ця перевага ще більше зросла, коли більшовики припинили пропаганду комуністичних гасел і взяли на озброєння радянські. Саме через це їхні лави зростали, а питома вага в радах робітничих і солдатських депутатів збільшувалася. У новій ситуації гасло «*Вся влада Радам!*» знову стало актуальним для ленінської партії.

13 вересня ЦК РСДРП(б) у розширеному складі (за участі представників фракції більшовиків у Петроградській раді робітничих і солдатських депутатів) прийняв резолюцію «Про владу». У ній вимагалось усунути від влади кадетську партію та й взагалі всіх міністрів, делегованих цензовою демократією, і створити уряд з представників партій революційної демократії (про участь в уряді самих більшовиків не йшлося). Першочерговими завданнями оновленого уряду називалися такі:

- негайне скасування приватної власності на поміщицьку землю без викупу, передача її у розпорядження селянських комітетів аж до рішення Установчих зборів та забезпечення бідніших селян реманентом;
- запровадження в загальнодержавних масштабах робітничого контролю за виробництвом і розподілом;
- оголошення таємних договорів недійсними, негайна пропозиція всім воюючим державам загального демократичного миру;
- скасування смертної кари на фронті і відновлення цілковитої свободи агітації в армії;
- очищення армії від контрреволюційного командного складу;
- негайне скликання Установчих зборів [4].

Того ж дня резолюція «Про владу» була оприлюднена на засіданні ВЦВК, але відкинута есеро-меншовицьким блоком. Не гаючи часу, більшовицька фракція запропонувала затвердити цю резолюцію на спільному засіданні з Петроградською радою робітничих і солдатських депутатів. У ніч на 14 вересня Рада прийняла резолюцію з рахунком: 279 – за, 115 – проти, 50 – утрималися. 18 вересня резолюція «Про владу» була прийнята також на об'єднаному засіданні виконкомів Московських рад робітничих і солдатських депутатів 354-ма голосами проти 252 [5].

8 жовтня керівництво Петроградської ради було реорганізоване на засадах пропорційного представництва. До складу нової президії увійшли два есери, один меншовик і чотири більшовики – **Л. Троцький, Л. Каменєв, О. Риков, Г. Федоров**. Троцький замінив М. Чхеїдзе на посаді голови Ради [6].

Резолюцією «Про владу», в якій висувалися гасла, прийнятні охопленими «неусвідомленим соціалізмом» народними низами, керівництво більшовицької партії передбачало здобути популярність у Радах і позбавити цієї популярності меншовиків та есерів. Були сподівання, що урядові соціалісти злякаються втрати популярності, відвернуться від партій цензової демократії і забезпечать мирний перехід влади в руки Рад. 14 вересня, коли Петроградська рада схвалила цю резолюцію й тим самим зробила вирішальний крок у процесі більшовизації Рад, Ленін написав статтю «Про компроміси», в якій обґрунтував можливість угоди з меншовиками та есерами, які очолювали ВЦВК Рад. Він не бажав, як і раніше, увійти в радянській уряд. Його цілком задовольнило б, якби з уряду були вигнані міністри цензової демократії, як їх називали тоді «*міністри-капіталісти*». Капітуляція меншовицько-есерівського керівництва перед більшовиками забезпечила б перехід влади на місцях в руки Рад, а більшовизація останніх відкрила б шлях до створення уряду виключно з більшовиків.

Варто придивитися, як цей підступний задум втілювався в словесну форму. «*Завдання істинно революційної партії, – писав Ленін, – не в тому, щоб проголосити неможливою відмову від всіляких компромісів, а в тому, щоб через всі компроміси, оскільки вони неминучі, вміти провести вірність своїм принципам, своєму класу, своєму революційному завданню, своїй справі підготовки революції і вихованню мас народу до перемоги в революції*» [7].

Вождь більшовиків говорив не про перемогу всенародної Російської революції, яка вже була забезпечена поваленням самодержавства і виборами до Установчих зборів, що повинні були відбутися через кілька тижнів. Він мав на увазі власну революцію і не заперечував, щоб Російська революція плавно, мирним шляхом перейшла в комуністичну. Залякуючи суперників перспективою громадянської війни, Ленін у своїй наступній статті «Завдання революції» відзначав: «*Узявши всю владу, Ради могли б ще тепер (і, вірогідно, це останній шанс) забезпечити мирний розвиток революції, мирні вибори народом своїх депутатів, мирну боротьбу партії всередині Рад, випробування практикою програми різних партій, мирний перехід влади з рук однієї партії в руки другої*» [8].

Мирні вибори народом своїх депутатів? Ми знаємо, що незабаром після приходу більшовиків до влади відбулися цілком демократичні вибори до Установчих зборів. У більшовиків тоді не було можливостей і ресурсів, щоб перешкодити процесу, започаткованому поваленням самодержавства. Вибори показали справжню розстановку політичних сил у країні. Більшовики програли вибори. Але вони вже були при владі, і після ретельної підготовки, яка тривала з десяток тижнів, Ленін розігнав Установчі збори, тобто здійснив повторний державний переворот.

Опоненти більшовиків у вересні–жовтні 1917 р. досить реалістично оцінювали розстановку політичних сил в країні і не вбачали за більшовиками такої переваги, яка дозволяла б їм розмовляти мовою ультиматумів. Вони не були настільки наївними, щоб погодитися на шитий білими нитками «компроміс». Ленін зрозумів, що треба брати курс на збройне повстання. Але для цього йому потрібно було переконати в цьому керівництво власної партії.

25–27 вересня вождь більшовиків написав в Гельсінгфорсі два листи: «Більшовики повинні взяти владу» та «Марксизм і повстання», в яких обґрунтував курс на негайне збройне повстання (як перспектива, збройне повстання передбачалося рішеннями VI з'їзду РСДРП(б)). Перший лист адресувався Центральному, Петербурзькому* і Московському комітетам партії, другий – виключно ЦК. 28 вересня обидва листа були доставлені в ЦК і тоді ж обговорені.

Цекісти були захоплені зненацька. Два тижні тому вони ознайомилися з ленінською статтею «Про компроміси» і солідаризувалися з нею. Нові листи зобов'язували їх солідаризуватися з протилежною точкою зору на найближчі перспективи.

Сталін запропонував зробити копії та розіслати ці листи в найбільш важливі парторганізації і обговорити їх. На голосування, однак, була поставлена інша пропозиція: зберегти листи в одному примірнику і чекати дальших подій. У протоколі засідання зазначено, що за такий вихід з ситуації було подано шість голосів, проти – чотири, а утрималися шестеро. Отже, більшість членів ЦК цієї пропозиції не прийняла [9].

Протокол не відображав особливостей дискурсу всередині Центрального комітету. Через кілька років М. Бухарін згадав таку промовисту деталь: більшість цекістів виступила за те, щоб без зайвого галасу спалити ці листи [10]. Коли святкувалася 10-а річниця більшовицького перевороту, який уже дістав урочисто-сакральну назву Великої Жовтневої соціалістичної революції, учасник цього засідання *Ломов (Г. Опіков)* розповів, чим налякав цекістів лист Леніна «Більшовики повинні взяти владу»: «*Ми боялись, як би цей лист не потрапив до петербурзьких робітників, в райкоми, Петербурзький і Московський комітети, бо це внесло б відразу величезний різнобій в наші лави... Ми боялися: якщо просочаться слова його (Леніна – С.К.) до робітників, то багато з них стануть сумніватися в правильності лінії всього ЦК*» [11].

Уникнувши конкретного рішення з приводу листів Леніна, ЦК РСДРП(б) в наступних засіданнях не торкався цього дразливого питання. Перебравшись з Гельсінгфорса у Виборг, ближче до Петрограда, Ленін написав 12 жовтня статтю «Криза назріла». Стаття була негайно передана в ЦК, але надрукована була тільки 20 жовтня в центральному органі ЦК РСДРП(б) – газеті «Робочий путь». Заключний розділ до друку не призначався і був адресований членам ЦК, Петербурзького та Московського комітетів партії і більшовицьким депутатам обох столичних Рад.

У цій статті вождь піддавав нищівній критиці позицію своїх однодумців. Вони сподівалися, що II Всеросійський з'їзд Рад, який мусив незабаром відбутися, розв'яже всі проблеми. У неопублікованій частині статті Ленін писав: «*Чекати з'їзд Рад – це цілковитий ідіотизм, бо це означає пропустити тижні, а тижні і навіть дні вирішують тепер усе*» [12].

Отже, визначений VI з'їздом РСДРП(б) стратегічний курс на збройне повстання Ленін у вересні–жовтні 1917 р. трансформував у завдання негайного, не втрачаючи жодного тижня, збройне повалення Тимчасового уряду. Пізно ввечері 6 листопада в листі членам ЦК вождь з ентузіазмом поставився до повстання, яке починав, і проголосив:

*Більшовики не визнавали перейменування Петербурга в Петроград, здійсненого в 1914 р. на хвилі антинімецької істерії. Проте в 1917 р. нова назва міста вже використовувалася в назві їх міської організації.

«народ має право і зобов'язаний розв'язувати подібні питання не голосуванням, а силою» [13].

Які голосування Ленін мав на увазі? Що саме змусило його виступати від імені Народу, відмовляючи населенню Росії в праві висловлювати своїм голосуванням власну долю? Зрозуміло, що мова йшла про вибори в Установчі збори і на II Всеросійський з'їзд Рад.

Над вченими, які досліджують історію Російської революції, тяжіє знання того, що трапилося потім. Не менше значення має й мавпування переможцями-більшовиками своїх противників з соціалістичного табору, яке лягло в основу радянської історіографії і навіть істотно позначилося на західній історіографії. Тим часом есерів і меншовиків у 1917 р. не розділяла від більшовиків аж така глибока безодня, яка утворилася в історіографічному дискурсі. Частина есерів вже під час більшовицького перевороту тяжіла до більшовиків. Мало того, ліві есери навіть виявилися подільниками більшовиків у справі повалення Тимчасового уряду. Між меншовиками та більшовиками теж не існувало глухої стіни. Чисельність більшовиків постійно зростала за рахунок меншовиків, а поодинокі об'єднані організації соціал-демократів існували навіть у кінці 1917 р. Нарешті, що треба підкреслити з особливою силою, переважна більшість більшовиків (якщо не всі вони) не відповідали критеріям соціал-демократів. Вони були прихильниками примітивного «неусвідомленого соціалізму», якому підтакували, змінюючи комуністичні гасла на радянські, й самі вожді РСДРП(б). Більшовики, підкоряючись волі харизматичного Леніна, не уявляли собі трагічних наслідків силового запровадження суспільно-політичного режиму і соціально-економічного ладу, для яких тепер, щоб не казати про «соціалізм із звирячим обличчям», доводиться винаходити специфічний термін – «комуносоціалізм».

Повертаючись до теми, розглянемо насамперед ставлення Тимчасового уряду і керівників РСДРП(б) до Установчих зборів.

Тимчасовий уряд оголосив своїм основним завданням скликання Установчих зборів. 26 березня була утворена Особлива нарада щодо підготовки закону про вибори. Уряд не поспішав, бо розумів, що йому доведеться скласти повноваження, коли Установчі збори запрацюють. Робота Особливої наради завершилася тільки в серпні. 27-го червня вперше були названі строки: вибори – 30 вересня, скликання Установчих зборів – 13 жовтня 1917 р. Потім з технічних причин строки були перенесені: вибори – на 25 листопада, скликання – на 11 грудня.

Скликання Установчих зборів було однією з вимог затвердженої ще в 1903 р. програми РСДРП. Ленін визнавав, що «в буржуазній республіці Установчі збори є вищою формою демократизму» [14]. Однак з еміграції він повернувся в Росію з орієнтацією на Ради, більшовизація яких дозволила б йому трансформувати буржуазно-демократичну (як усі соціалісти тоді казали) революцію в революцію радянську, тобто, за його прихованим від народних мас задумом, – в комуністичну. У «Квітневих тезах» державна форма «диктатури пролетаріату» характеризувалася як «республіка Рад». Однак всенародне гасло Установчих зборів більшовики не могли відкинути, з ним доводилося рахуватися.

Леніну не можна було покладатися на голосування під час виборів депутатів Установчих зборів. Якщо він і був у

чомусь упевнений всупереч прилюдним відгукам про Установчі збори, то це в тому, що його партія не стане переможцем. Між своїми на засіданні ЦК РСДРП(б) 23 жовтня він побіжно зауважив, вважаючи, що будь-які докази зайві: «Чекати до Установчих зборів, які явно будуть не з нами, безглуздо» [15].

Більшовикам доводилося співіснувати з Установчими зборами. Як до такої перспективи ставилися сам Ленін та вірні йому цекісти?

Ленін брав курс на державний переворот, зосередження влади в руках більшовицьких Рад і проведення немінучих за всіх умов виборів до Установчих зборів вже при радянській владі. Через тиждень після песимістичного зауваження на згаданому засіданні ЦК він двічі повторив загадку фразу в короткому «Листі до товаришів»: «а) певне, важко зрозуміти, що при владі в руках Рад Установчі збори забезпечені і їх успіх забезпечений; б) скликання Установчих зборів і успіх їх залежить від переходу влади до Рад» [16].

Як розуміти цю фразу? Зважаючи на те, що відстань від виборів депутатів II Всеросійського з'їзду Рад до виборів в Установчі збори дорівнювала лише 18-и дням, підозрювати Леніна в намірі фальсифікувати виборчий процес не доводиться. Вибори в Установчі збори проводилися за підкреслено демократичною процедурою, і більшовики здобули прогнозований результат. Але наступні вільні вибори в державі, створеній Леніном, відбулися тільки в березні 1989 р., тобто через 72 роки. Не маючи можливості контролювати виборчий процес, Ленін розрубав «гордієв вузол» розпуском Установчих зборів.

На тому засіданні ЦК РСДРП(б), де вождь висловив песимістичний прогноз щодо результату майбутніх виборів, йому ніхто не заперечив. Проте Г. Зінов'єв і Л. Каменев зробили з прогнозу інші висновки, ніж більшість цекістів. 24 жовтня вони звернулися в ЦК, столичні комітети РСДРП(б) і до більшовицьких організацій ВЦВК і Петроградської ради з листом «До поточного моменту», в якому заявили: «За правильної тактики ми зможемо одержати третину, а то й більше місць в Установчих зборах... Установчі збори плюс Ради – ось той комбінований тип державних установ, до якого ми йдемо» [17]. Ці два провідні діячі партії більшовиків мали інше бачення майбутнього Росії, поки їм не стулили писок.

Організаційна підготовка виборів в Установчі збори в основному зосередилася в урядовій установі – Всеросійській у справах виборів комісії (Всевибори). Однак навколо скликання II Всеросійського з'їзду Рад між більшовиками і соціалістичними партіями виникли протистояння.

Есеро-меншовицький ВЦВК, більшість виконкомів губернських Рад та фронтових комітетів зустріли висунуту більшовиками ідею скликання Всеросійського з'їзду Рад несхвально. 25-го листопада очікувалися вибори в Установчі збори, вони повинні були розв'язати всі назрілі питання. Чи був сенс у скликанні радянського з'їзду, який формувався не всім дорослим населенням, а тільки Радами?

Намагаючись зміцнити свою позицію, ВЦВК розіслав запит у виконкоми Рад і армійських комітетів про ставлення до ідеї скликання з'їзду. Газета «Известия ВЦВК» опублікувала 14-го жовтня (1 жовтня за ст. ст.) результати опитування: позитивну відповідь дали тільки 8 виконкомів з 63-х. Однак під тиском Л. Троцького, який очолив виконком Петроградської ради робітничих і солдатських

Частини Червоної гвардії у Києві. Листопад 1917 р.

депутатів, ВЦВК Рад погодився зі скликанням з'їзду за умови, що його порядок денний буде обмежений опрацюванням законодавчих пропозицій для розгляду на Установчих зборах. 9-го жовтня обидва виконкоми погодили дату скликання з'їзду – 2 листопада [18].

Добившись від ВЦВК згоди на скликання Всеросійського з'їзду Рад, ЦК РСДРП(б) 18-го жовтня вирішив скликати в Петрограді з'їзд Рад Північної області [19]. Бюро ВЦВК висловило протест з цього приводу: *по-перше*, політична партія не могла брати на себе повноваження скликати з'їзди Рад; *по-друге* – при скликанні цього з'їзду не дотримувалися формальні процедури. Протест був проігнорований, а ефемерний орган, який займався підготовкою обласного з'їзду, запросив на нього тільки ті Ради, в яких більшовики мали перевагу. З'їзд створив Північний обласний комітет, до якого увійшли 11 більшовиків і 6 лівих есерів. Він мав «забезпечити» скликання II Всеросійського з'їзду Рад. 29-го жовтня комітет розіслав телеграми Радам і армійським комітетам всієї країни, причому армійським комітетам – тільки на рівні полків, дивізій і корпусів.

У відповідь на цей демарш ВЦВК надрукував у газеті «Известия ВЦВК» 1-го листопада (19 жовтня ст. ст.) заяву, в якій оголошувалося, що тільки його бюро має повноваження скликати Всеросійський з'їзд Рад: «Будь-який інший комітет не уповноважений і не має права брати на себе ініціативу скликати з'їзд. А втім право на це має Північний обласний з'їзд, скликаний з порушенням усіх правил, встановлених для обласних з'їздів, який представляє випадково і свавільно підібрані Ради». Далі в заяві підкреслювалося, що розсилкою запрошень армійським комітетам на рівні полків, дивізій і корпусів більшовики порушили встановлені процедури, які вимагають висування солдатських депутатів на армійських зібраннях, а у випадку неможли-

вості їх скликання – в комітетах на рівні армій за квотою: один представник від 25 000 солдат. Ігнорування комітетів армійського рівня пояснювалося тим, що їхнє негативне ставлення до скликання з'їзду Рад було добре відоме.

3-го листопада (21 жовтня ст. ст.) «Известия ВЦВК» оголосили, що більшовики не тільки скликають незаконний з'їзд, а й грубо порушують норми представництва. Було встановлено, що Ради, які представляють менше 25 тис. осіб, не мають права надсилати делегатів на з'їзд загальноросійського рівня.

У величезній кількості публікацій, присвячених історії «Великої Жовтневої соціалістичної революції», немає відповідей на такі прості запитання: хто скликав II Всеросійський з'їзд Рад? Як більшовики досягли чисельної переваги серед делегатів? Але факти з газети «Известия ВЦВК», яка виходить в Росії й досі, заперечити неможливо.

Використовуючи факти, які в дискурсі про Російську революцію мали сенсаційний характер, **Р. Пайнс** зробив такий висновок: «*Все це було так. Проте хоч есери й меншовики оголосили прийдешній Другий з'їзд незаконним і не-представницьким, вони все-таки дозволили йому зібратися. 30-го жовтня Бюро Виконкому погодилося на скликання Другого з'їзду, поставивши при цьому дві умови: по-перше, він почне роботу п'ятьма днями пізніше, тобто 7-го листопада, щоб делегати з провінцій встигли дістатися до Петрограда; і, по-друге, його порядок денний буде обмежений обговоренням внутрішньої ситуації в країні, підготовкою до Установчих зборів і перевиборами Виконкому. Капітуляція ця дивна і непояснена*» [20].

Більшовики погодилися з перенесенням дати скликання з'їзду на 7-е листопада (25 жовтня ст. ст.). Однак щодо його порядку денного вони мали власну думку. ЦК РСДРП(б) на засіданні 3-го листопада затвердив такий порядок денний [21]:

- доповіді про землю, про війну, про владу – В. Ленін;
- доповідь про робітничий контроль – В. Мілютін;
- доповідь про національне питання – Й. Сталін;
- доповідь про поточний момент – Л. Троцький;

Капітуляцію есеро-меншовицької більшості в бюро ВЦВК не можна обґрунтувати документально. Проте пояснення, що підтверджується конкретними фактами, все-таки існує.

Як орган, який ось-ось визначить майбутнє країни, есери і меншовики вбачали не з'їзд Рад, а Установчі збори (між іншим, деякі керівники партії більшовиків теж). Вони були переконані, що завоюють більшість депутатських місць у цьому органі влади (до речі, цю переконаність поділяв й В. Ленін). Ставка на Установчі збори настільки затулила їм очі, що вони висунули тільки одну істотну обмежувальну умову, даючи більшовикам згоду на проведення з'їзду – порядок денний. Цю умову ЦК РСДРП(б) спокійно проігнорував, визначивши в порядку денному з'їзду головні питання революції.

Та суть справи не тільки в цьому. Лідери соціалістичних партій переоцінювали небезпеку для революції з боку правих сил, представлених передусім кадровим складом царської армії, що формувався в основному з буржуазно-поміщицького середовища. Крім того, вони не бачили особливої небезпеки з боку лівих сил, вважаючи більшовиків такими ж соціалістами, якими були вони самі. Суміш ленінського комуносоціалізму з «неусвідомленим соціалізмом» народних низів тільки формувалася. Більшовики в своїй масі не знали, ким вони є – соціалістами чи комуністами.

Невдала спроба державного перевороту, яку здійснив генерал **Л. Корнілов** (до речі, виходець з народних низів), сильно вплинула на палітру політичного життя в осінні місяці 1917 року. Це тільки в радянській історіографії показано, що Корнілов був підручним О. Керенського, який прагнув задушити революцію руками генерала. Бажаючи зміцнити свою політичну базу, Керенський наполегливо добивався включення в уряд кадетів, які співчували Корнілову. 8-го жовтня йому вдалося утворити третю коаліцію за участі кадетських міністрів. Проте подолати зростаюче відчуження між цензовою і соціалістичною демократіями він не зміг. Х з'їзд партії кадетів, який працював у жовтні–листопаді, висловив недовіру Тимчасовому уряду і запропонував своїй фракції в Передпарламенті перейти в опозицію.

Хоча Північний обласний комітет підбирав зручний для себе склад II з'їзду Рад, більшовики не мали остаточної впевненості в тому, що вони зможуть диктувати йому свою волю. Невпевненість проявлялася у випадкових висловлюваннях. Придивимось, наприклад, до вже наведеної вище цитати з листа Леніна членам ЦК, написаного ввечері 6-го листопада (24 жовтня). Цитату доведеться навести в розширеному вигляді: «Було б загибеллю або формальністю чекати голосування 25-го жовтня, яке може коливатися, народ має право і зобов'язаний розв'язувати подібні питання не голосуванням, а силою» [22]. Зміна влади повинна була відбутися шляхом збройного повстання перед скликанням з'їзду. Поставлений перед фактом, з'їзд мусив легітимізувати державний переворот.

Повернувшись нелегально в Петроград, Ленін уперше після липневих подій взяв участь у засіданні ЦК РСДРП(б) 23-го (10) жовтня. Десятьма голосами проти

двох (Л. Каменев, Г. Зінов'єв) ЦК прийняв як пропозицію Леніна резолюцію про збройне повстання.

29-го (16) жовтня в ЦК РСДРП(б) відбулося розширене засідання, в якому взяли участь представники Петербурзького партійного комітету, Военної організації при ЦК, більшовицької фракції Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів, фабзавкомів і профспілок. У двогодинній промові В. Ленін наполягав на необхідності негайного повстання. За ленінську резолюцію висловилися 19 учасників засідання, які мали право голосу, четверо утрималися, двоє (Каменев і Зінов'єв) проголосували проти. ЦК створив Военно-революційний центр у складі **А. Бубнова, Ф. Дзержинського, Я. Свердлова, Й. Сталіна і М. Урицького**. Центр увійшов до складу позапартійного Военно-революційного комітету (ВРК), що утворився того ж дня на пленумі Петроградської ради. 2-го листопада ВРК обрав бюро з п'яти осіб, до якого увійшли три більшовика – **В. Антонов-Овсієнко, М. Подвойський і А. Садовський** і два лівих есери – **П. Лазимір і Г. Сухарьков** [23].

3-го листопада Военно-революційний комітет повідомив штаб Петроградського військового округу про те, що він призначає своїх комісарів у всі гарнізони на особливо важливі пункти столиці, а також в штаб. Накази командування, не скріплені їх підписами, підкреслювалося у повідомленні, виконуватися не повинні. Командувач військовим округом **Г. Полковников** відмовився визнати повноваження комісарів, але після апеляції ВРК до солдатів гарнізону переконався у своїй беспорядності. Дії Тимчасового уряду безпосередньо в столиці були паралізовані.

Тимчасовий уряд робив усе можливе для протидії більшовикам, які вже не приховували свого наміру здійснити державний переворот. Як голова уряду і Верховний головнокомандувач, **О. Керенський** віддав суворі накази Ставці (Могильов) і штабу Північного фронту (Псков) організувати безперервний рух військ з фронту до столиці. Він був переконаний, що його розпорядження виконуватимуться, і не розумів, що вже втратив контроль над подіями. У спогадах **Володимира Набокова** (батька славетного письменника) про діяльність Тимчасового уряду, написаних у квітні 1918 р., можна знайти таку вражаючу деталь:

«За чотири–п'ять днів до жовтневого більшовицького повстання, в одне з наших побачень у Зимовому палаці я його (Керенського – С.К.) прямо запитав, як він ставиться до можливості більшовицького виступу, про який тоді всі говорили.

– Я був би готовий відслужити молебень, щоб такий виступ відбувся.

– А чи впевнені Ви, що зможете з ним упоратися?

– У мене більше сил, ніж треба. Вони будуть придушені остаточно» [24].

Співставимо свідчення В. Набокова зі спогадами самого О. Керенського, опублікованими через кілька років. 7-го листопада він виїхав на автомобілі американського посольства в Псков, щоб особисто провести військові частини з Північного фронту в охоплені повстанням Петроград: «Не варто описувати нашу божевільну гонитву за невлотимими ешелонами з фронту, яких ми ніде не знайшли аж до самого Пскова. В'їжджаючи в це місто, наскільки пам'ятаю, о дев'ятій годині вечора, ми нічого не знали про те, що тут відбувається, чи відомі вже петербурзькі події і, якщо відомі, то як вони тут відбулися. Тому вирі-

шили діяти з величезною обачністю і поїхали не прямо в ставку головнокомандувача Північним фронтом генерала Черемисова, а на приватну квартиру, до його генерал-квартирмейстера Барановського, колишнього начальника мого військового кабінету. Тут я дізнався, що всі відомості з Петербурга найбільш похмурі, що в самому Пскові уже діє більшовицький воєнно-революційний комітет; що в руках цього комітету підписана пран. Криленком і матросом Дибенком телеграма про мій арешт у випадку появи в Пскові. Понад це я дізнався й найгірше: що сам Черемесов робить всілякі аванси революційному комітету, і що він не приймає жодних заходів до відправлення військ в Петербург, тому що вважає подібну експедицію безцільною і шкідливою» [25].

Тим часом у ніч на 7-е листопада (25 жовтня) за наперед визначеним планом Воєнно-революційний комітет почав займати стратегічні пункти столиці. Упродовж дня були ліквідовані останні вогнища опору. Пізно вночі Тимчасовий уряд, за винятком О. Керенського, який не повернувся в Петроград, був заарештований в Зимовому палаці і доставлений в Петропавлівську фортецю.

II Всеросійський з'їзд Рад відкрився в Петрограді 7-го листопада (25 жовтня) 1917 р. о 10 год. 40 хв. вечора. Перший день роботи з'їзду тривав до 5 год. 15 хв. наступного дня, другий і останній – з 9 год. вечора 8-го листопада до 5 год. 15 хв. 9-го листопада. За ці дві доби партійний склад з'їзду істотно змінювався за рахунок прибуття або вибуття делегатів, переходу їх з однієї партії в іншу чи партизації позапартійних. Однак організатори завчасно подбали про те, щоб більшовицькі делегати уже під час відкриття з'їзду перевищували за кількістю делегатів від усіх інших партій, разом узятих.

З'їзд відкрив один з лідерів меншовиків **Федір Дан** (**Гурвич**). Для багатьох дослідників революції виглядало дивним, що він погодився це зробити, надаючи штучно підбраному складу з'їзду радянську легітимність. Проте виглядає, що для Дана все стало зрозумілим тільки тоді, коли нова президія у складі 14-и більшовиків і 7-и лівих есерів на чолі з Л. Каменевим взяла хід роботи з'їзду в свої руки і запропонувала порядок денний, зовсім не очікува-

ний есеро-меншовицьким ВЦВК. Аж тепер меншовики та есери зрозуміли, що їх суперники мали намір по-своєму розв'язати всі питання революції, які упродовж багатьох місяців відкладалися на вирішення Установчих зборів.

Остаточно переконавшись у тому, що більшовики наважилися на державний переворот, праві есери, есерівський центр і меншовики, за винятком соціал-демократів-інтернаціоналістів, покинули з'їзд в перший день роботи. 9-го листопада (27 жовтня ст. ст.) центральний орган ЦК РСДРП(б) газета «Робочий путь», якій цього дня повернули первинну назву – «Правда», так прокоментувала наслідки демаршу противників більшовиків: «Вони бажать, щоб ми одні взяли владу, щоб ми одні упоралися зі страхітливими утрудненнями, які постали перед країною. Що ж, ми беремо владу одні, спираючись на голос країни і в розрахунок на дружню допомогу європейського пролетаріату. Але, беручи владу, ми застосуємо до ворогів революції і до її саботерів залізну рукавичку. Вони марили про диктатуру Корнілова, про відновлений ним порядок. Ми їм дамо диктатуру пролетаріату і революційний порядок». Як тут не згадати все, що відбулося потім, аж до терору 1937 р., коли Й. Сталін за допомогою **М. Єжова** взяв таки країну в «їжаківі рукавички»...

Перший день роботи II з'їзду Рад відбувався в бурхливих дебатах. Президія з'їзду не обмежувала в часі виступів есерів та меншовиків, вичікуючи, коли буде заарештований Тимчасовий уряд. Останні в своїх виступах звинувачували більшовиків у державному перевороті, організованому і здійсненому від імені Рад, але за спиною всіх інших партій, представлених в Радах. Побачивши, що ці звинувачення сприймаються більшістю з'їзду надто холодно і навіть з іронією, меншовики й есери покинули з'їзд. До останнього трималися **Л. Мартов** і очолювана ним фракція меншовиків-інтернаціоналістів. Переконавшись у тому, що на будь-які компроміси партія Леніна не має наміру погоджуватися, більша частина цієї фракції теж покинула з'їзд. Десь о 3-ій годині ночі Л. Каменев оголосив, що Воєнно-революційний комітет взяв під контроль Зимовий палац і заарештував Тимчасовий уряд.

Другий Всеросійський з'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів,
25 жовтня — 27 жовтня 1917 р.

**Йосиф Сталін (член Військово-революційного центру керівництва збройним повстанням),
Владімір Ленін (лідер і керівник російських більшовиків),
Лев Троцький (голова Військово-революційного комітету Петроградської Ради,
здійснював безпосереднє керівництво переворотом)**

Другий день роботи розпочався з доповіді В. Леніна про мир, після якої з'їзд одностайно прийняв «Декрет про мир». «Декретом» його назвали внаслідок непорозуміння, адже він був не законодавчим актом, а відозвою до всіх воюючих держав із закликком негайно розпочати переговори для досягнення миру без анексій і контрибуцій, який гарантував би кожній нації право на самовизначення. До початку мирних переговорів «Декрет про мир» пропонував сторонам укласти тримісячне перемир'я.

Услід за «Декретом про мир» з'їзд заслухав доповідь Леніна про землю і прийняв усіма голосами (при одному проті і восьми тих, хто утримувався) відповідний декрет, який базувався на її положеннях. Замість проголошення націоналізації всієї землі, як того вимагала програма більшовиків, «Декрет про землю» оголошував її соціалізацію, тобто виключення зі сфери торговельних операцій і передачу в користування селянським громадам. Приватні землеволодіння, які належали селянам, вилученню не підлягали.

«Декрет про мир» не треба було поширювати як агітаційний матеріал: абсолютна більшість населення країни, за винятком лише тих, хто мріяв анексувати Босфор і Дарданелли, прагнула миру. Мало кого турбувало те, що декрет виглядав як відозва до воюючих держав – важливим був перший крок.

«Декрет про землю» треба було пояснювати. Вже маючи владу, більшовики могли розпоряджатися ресурсами, достатніми для того, щоб надрукувати його мільйонними накладками. Щоправда, вони не змогли приписати виключно собі заслугу прийняття цього декрету, щоб посилити свої позиції серед селян на виборах в Установчі збори. Адже ідеї документу, який цілком задовольняв усі вимоги селян, вони «запозичили» у есерів. Доводилося з есерами ділити лаври, і саме есери забрали на виборах левову пайку селянських голосів.

З'їзд затвердив уряд, названий «Радою народних комісарів». Раднарком отримав як виконавчі, так і законодавчі функції. Було оголошено, що строк його повноважень зовсім короткий – до скликання Установчих зборів. Ліві

есери відмовилися від запропонованої їм пропозиції увійти в уряд, бо прагнули створити однорідний соціалістичний уряд за участі меншовиків та есерів. Більшовики прогнозували відхилення цієї вимоги.

Одночасно з формуванням уряду з'їзд обрав новий ВЦВК у складі 101-го депутата, у тому числі 62-х більшовиків і 29-и лівих есерів, 6-ти об'єднаних соціал-демократів-інтернаціоналістів, трьох від партії українських есерів (*Кириченко, Кулініченко, Василюк*) і одного есера-максималіста. ВЦВК дістав право «вето» на всі законодавчі ініціативи Раднаркому та урядові призначення. Головою цього своєрідного радянського парламенту став Л. Каменев.

Наскільки становище Раднаркому і нового складу ВЦВК, затверджених II Всеросійським з'їздом Рад, було непевним, показує реакція ЦК РСДРП(б) на ультиматум Викжеля (скорочено від рос. Исполнительный комитет Всероссийского железнодорожного профессионального союза). Викжель був обраний на установчому з'їзді в липні 1917 р. і складався з 14-и есерів, 6-и меншовиків, 3-х народних соціалістів і 11-и безпартійних [26]. Він тримав у руках апарат управління залізницями і тому являв собою грізну небезпеку для Раднаркому.

11 листопада Викжель звернувся до ВЦВК і розіслав телеграфом це звернення за адресою «Всім, всім, всім». Газета «Известия» надрукувала звернення 13 листопада (31 жовтня ст. ст.). В ньому говорилося: «В країні немає влади. Утворена в Петрограді Рада народних комісарів, оскільки вона спирається тільки на одну партію, не може зустріти визнання і опори в усій країні. Необхідно створити новий уряд». Викжель домагався створення уряду, в якому брали б участь усі соціалістичні партії – від більшовиків до народних соціалістів. Висувалася ще одна конкретна вимога: усунути з уряду В. Леніна і Л. Троцького. У випадку невиконання цих вимог Викжель загрожував зупинити залізничний рух по всій країні. Параліч залізничного сполучення загрожував не тільки колапсом економічного життя, але й не дав би можливості перекинути війська, що перебували під контролем Воєнно-революційного коміте-

**Другий Всеросійський з'їзд Рад
робітничих і солдатських депутатів,
25 жовтня — 27 жовтня 1917 р.**

ту, в Москву та інші міста, де тривала збройна боротьба за утвердження радянської влади.

Ультиматум Викжеля розглядався на засіданні ЦК РСДРП(б) в той же день – 11-го листопада. Одноголосно була прийнята резолюція такого змісту: «ЦК визнає необхідним розширення бази уряду, зміна його складу цілком можлива». Далі була проголосована така пропозиція: «Ми не робимо ультиматуму з входження в уряд усіх радянських партій до народних соціалістів включно і погоджуємося відмовитися від кандидатур Троцького і Леніна, якщо цього вимагатимуть». Перед голосуванням пропозиція була скорочена: частину, що стосувалася Троцького і Леніна, викреслили. Поіменне голосування показало, що пропозицію у скороченому вигляді підтримали **Каменєв, Мілютін, Риков і Сокольніков**, проти висловилися семеро інших. Леніна і Троцького на засіданні не було, вони займалися стягуванням військ, попереджаючи атаку Тимчасового уряду на Петроград. На нараду, яку скликав Викжель, ЦК відрядив для переговорів Г. Сокольнікова і Л. Каменєва.

Причину такої поступливості Центрального комітету пояснив В. Ленін на наступному засіданні 14-го листопада. Виявляється, що потрібно було затягнути час: «Розмовляти з Викжелем тепер не доводиться. Треба відправити війська в Москву» [27]. І справді, поки йшли переговори, залізничні працівники, дві тисячі петроградських червоногвардійців і моряків 14-го листопада прибули в Москву і відіграли істотну роль у придушенні спротиву сил, вірних Тимчасовому уряду. Вранці 16-го листопада війська Воєнно-революційного комітету увійшли в Кремль.

Вечері 12-го листопада малочислені війська, які вдалося мобілізувати Керенському, зазнали поразки під Пулковом. 13-го листопада виявилось, що агенти Керенського не змогли загітувати гвардійські полки петроградського гарнізону захистити Тимчасовий уряд. Війська ВРК зайняли Гатчину, Керенському знову довелося тікати. Незважаючи на всі ці невдачі, меншовики та есери сподівалися, що за допомогою поміркованих більшовиків їм вдасться усунути суто більшовицький уряд від влади. В дискусії про долю революції відкривалася нова сторінка.

Коли загроза з боку поваленого Тимчасового уряду зникла, В. Ленін зайнявся опозицією, яка оформилася в

уряді і в Центральному комітеті у питанні про те, повинні чи не повинні більшовики поділити державну владу з соціалістичними партіями. 15-го листопада відбулося бурхливе засідання ЦК, цілком присвячене обговоренню написаної вождем резолюції «У питанні про опозицію всередині ЦК». Головний її пункт виглядав так: «Центральний Комітет визнає, що опозиція, яка склалася всередині ЦК, цілком відходить від усіх основних позицій більшовизму і в цілому від пролетарської класової боротьби, повторюючи глибоко немарксистські слівця про неможливість соціалістичної революції в Росії, про необхідність поступитися ультиматумам і загрозам піти з боку наперед відомої меншості радянської організації, зриваючи тим самим волю і рішення II Всеросійського з'їзду Рад, саботуючи тим самим диктатуру пролетаріату і біднішого селянства, що встановилася».

Услід за цим формулювався такий ударний пункт: «Центральний Комітет покладає всю відповідальність за гальмування революційної роботи і за злочинні в теперішній момент хитання на цю опозицію, запрошує її перенести свою дискусію та свій скептицизм в пресу і відсторонитися від практичної роботи, в яку вона не вірить».

Заключний пункт резолюції звучав оптимістично: «Центральний Комітет підтверджує, що всупереч усім труднощам перемога соціалізму і в Росії, і в Європі забезпечується тільки неухильним продовженням політики теперішнього уряду. Центральный Комітет висловлює цілковиту впевненість у перемозі цієї соціалістичної революції і запрошує всіх скептиків і тих, хто хитається, відкинути всі свої хитання і підтримати всією душею і самовідданою енергією діяльність цього уряду» [28].

Резолюція В. Леніна була прийнята голосами 10-и цекістів проти 5-и, ніхто не утримався. Пізно ввечері 15-го листопада відбулося засідання ВЦВК, яке закінчилося вранці наступного дня. ВЦВК налічував 101-у особу, але присутніх було менше 40-а. Зінов'єв зачитав резолюцію Леніна (без процитованих вище двох перших абзаців, які не були оприлюднені газетою «Правда»), заявив, що резолюція не обговорювалася більшовицькою фракцією ВЦВК, і запропонував для її обговорення годинну перерву. Після перерви Л. Каменєв вніс від імені більшовицької фракції іншу резолюцію, яка вимагала продовження переговорів про конструювання влади з усіма партіями, які входили в Ради. У схваленій резолюції (шестеро були проти, один утримався) передбачалося розширити ВЦВК до 150-и осіб і надати половину місць в Раднаркомі есерам та меншовикам [29].

Реагуючи на цей прояв партійної недисциплінованості, Ленін підготував 16-го листопада «Ультиматум більшості ЦК РСДРП(б) меншості» і, за свідченням члена ЦК **А. Бубнова**, запрошував до свого кабінету окремо кожного члена Центрального комітету з наявних у Петрограді, знайомив його зі змістом документу і пропонував підписати. Під тиском вождя більшість цекістів підписала ультиматум із запитанням, адресованим меншості: «чи готова вона підкоритися партійній дисципліні і проводити ту політику, яка сформульована в прийнятій ЦК резолюції товариша Леніна?»

У випадку негативної або невизначеної відповіді Ленін загрожував негайно звернутися до Петроградського та Московського комітетів і надзвичайного партійного з'їзду з пропозицією: або партія доручає сучасній опозиції сформувати нову владу разом з тими союзниками, завдяки

яким опозиція саботує тепер нашу роботу, або партія повинна запропонувати представникам опозиції перенести свою дезорганізаторську роботу за її межі. Ультиматум підписали (порядок підписів – за документом) **Л. Троцький, Я. Свердлов, М. Урицький, Ф. Дзержинський, А. Іоффе, А. Бубнов, Г. Сокольников і М. Муранов** [30].

Наступного дня подала свій голос опозиція. Заяви її були опубліковані газетою «Известия» 18-го (5 за ст. ст.) листопада. У заяві членів ЦК **Л. Каменєва, О. Рикова, В. Мілютіна, Г. Зінов'єва і В. Ногіна** відстоювалася необхідність утворення однорідного соціалістичного уряду. «Ми вважаємо, – писали вони, – що створення такого уряду необхідне заради попередження дальшого кровопролиття, голоду, що насувається, розгрому революції калединцями, забезпечення скликання Установчих зборів у призначений строк і дійсного проведення програми миру, прийнятої II Всеросійським з'їздом Рад р. і с. депутатів. Ми не можемо нести відповідальність за цю згубну політику ЦК, що проводиться всупереч волі величезної частини пролетаріату і солдат, які прагнуть найшвидшого припинення кровопролиття між окремими частинами демократії. Тому ми знімаємо з себе звання членів ЦК, щоб мати право відверто сказати свою думку масі робітників і солдат і закликати їх підтримати наш клич: Хай живе уряд з радянських партій!» [31].

Ці люди, які займали найвищі посади в партії більшовиків, сподівалися, що революція завершиться Установчими зборами, які утвердять в країні демократичний лад і усунуть загрозу громадянської війни, голоду, капітуляції перед Центральними державами.

Однак «керівна група ЦК», як вони висловилися в своїй заяві, мала іншу думку. Майбутнє показало, хто мав рацію – більшість або меншість членів ЦК РСДРП(б).

На додаток до цієї заяви прозвучала ще одна – від групи народних комісарів у складі **В. Ногіна, О. Рикова, В. Мілютіна** (всі – члени ЦК), **І. Теодоровича і О. Шляпнікова**. Вимагаючи утворення соціалістичного уряду з усіх радянських соціалістів, народні комісари заявляли, що збереження суто більшовицького уряду веде до політичного терору (або, як висловлювався Ленін в резолюції від 15 листопада, «до диктатури пролетаріату і біднішого селянства»). Четверо з п'яти оголосили про вихід з Раднаркому. Шляпніков залишався наркомом, хоч приєднувався до інших в «загальній оцінці політичного моменту» [32].

Ленін сприйняв демарш опозиції всередині ЦК і Раднаркому цілком спокійно. Рішенням ЦК від 21-го листопада Л. Каменєв був усунутий з поста голови ВЦВК. Його замінив **Я. Свердлов**, який одразу перетворив на фікцію підпорядкованість очолюваного Леніном Раднаркому Всеросійському центральному виконавчому комітету. Не питаючи схвалення ВЦВК, вождь заповнив за кілька днів вакансії, що утворилися в уряді. Лідери опозиції Г. Зінов'єв і Л. Каменєв швидко визнали провину і повернулися в ЦК. Вони, як і всі інші протестувальники, дістали високі посади в партійно-радянському апараті після того, як підпорядкувалися волі Леніна. Наприклад, О. Риков став головою Раднаркому після того, як Ленін змушений був відійти від політичної діяльності внаслідок хвороби. ■

Література

1. Шестой съезд РСДРП (большевиков). Август 1917 года. Протоколы. М., 1958. С. 144.
2. Ленин В.И. Полное собр. сочинений. Т. 34. С. 198.
3. Великая Октябрьская социалистическая революция. Энциклопедия. М., 1987. С. 441.
4. Протоколы Центрального Комитета РСДРП(б). Август 1917 – февраль 1918. М., 1958. С. 37–38.
5. Там само. С. 257.
6. Рабинович Александр. Большевики приходят к власти. М., 1989. С. 201.
7. Ленин В.И. Полное собр. сочинений. Т. 34. С. 133.
8. Там само. С. 237.
9. Протоколы Центрального Комитета РСДРП(б). Август 1917 – февраль 1918. М., 1958. С. 55.
10. Бухарин Н.И. Из речи тов. Бухарина на вечере воспоминаний в 1921 г. Пролетарская революция. 1922. № 10. С. 3. Цит. за: Рабинович Александр. Большевики приходят к власти. С. 207.
11. Ломов Г. В дни бури и натиска. Пролетарская революция. 1927. № 10 (69). С. 166.
12. Ленин В.И. Полное собр. сочинений. Т. 34. С. 281.
13. Там само. С. 436.
14. Там само. Т. 35. С. 162.
15. Протоколы Центрального Комитета РСДРП(б). Август 1917 – февраль 1918. С. 85.
16. Ленин В.И. Полное собр. сочинений. Т. 34. С. 403, 405.
17. Протоколы Центрального Комитета РСДРП(б). Август 1917 – февраль 1918. С. 88.
18. Пайпс Ричард. Русская революция. М., 1994. Часть вторая. С. 148, 151.
19. Протоколы Центрального Комитета РСДРП(б). Август 1917 – февраль 1918. С. 76.
20. Цитовано за: Пайпс Ричард. Русская революция. Часть вторая. С. 151.
21. Протоколы Центрального Комитета РСДРП(б). Август 1917 – февраль 1918. С. 118.
22. Ленин В.И. Полное собр. сочинений. Т. 34. С. 436.
23. Протоколы Центрального Комитета РСДРП(б). Август 1917 – февраль 1918. С. 104.
24. Набоков В. Временное правительство. Архив Русской революции, изданный Г.В.Гессеном. Т. 1. С. 36.
25. Керенский А.Ф. Гатчина. Сборник статей 1920–1922 гг. Париж, 1922. Див.: Анин Д. Революция 1917 года глазами её руководителей. Рим, 1971. С. 423–424.
26. Протоколы Центрального Комитета РСДРП(б). Август 1917 – февраль 1918. С. 274.
27. Там само. С. 126.
28. Там само. С. 131–132.
29. Там само. С. 275–276.
30. Там само. С. 133, 275.
31. Там само. С. 135.
32. Там само. С. 136–137.